

SUMMARY

The author in the article analyses specific features of aphorism translation in I. Kaczurowsky's novel «Because Deserters are Immortal» interpreted by Yuri Tkach, studies aphorisms according to genre and style peculiarities. Special attention is focused on the comparative analyses of aphorisms in Ukrainian and English.

Тетяна Семашко

ЗНАКОВА ПРИРОДА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Сучасна мовознавча наука розглядає фразеологічні одиниці як знаки вторинної непрямой номінації, що дозволяє дещо по-іншому тлумачити семіотичну природу сталих сполучень слів, визначати критерії їх виділення, встановлювати межі фразеологічної системи.

У сучасній фразеології сталі сполучення слів традиційно розглядаються в семіотичному аспекті як знаки вторинної непрямой номінації, фенотипи яких ґрунтуються на генотипах відповідних синтаксичних конструкцій, переосмислених у процесі фразеологізації. Дослідники проєктують звороти на вільні синтаксичні сполучення й ідентифікують значення сталих сполучень шляхом їхнього зіставлення з ними (вільними синтаксичними корелятами-омонімами) [8, с. 641].

На сьогодні визріли ідеї, які вийшли за межі пошуків синтаксичного співвіднесення сталих сполучень слів із вільними синтаксичними словосполученнями. Але при цьому дискусійними залишаються питання щодо меж фразеологічної системи, семіотичної природи фразеологічних одиниць (ФО) та критеріїв їх виділення.

Науковці головним критерієм виділення ФО називають: семантичну цілісність фразеологізму (В. В. Виноградов, Г. М. Удовиченко); серед інших виділяють: відтворюваність (М. Ф. Алефіренко, С. Г. Гаврін, Ф. П. Медведєв, Л. Г. Скрипник); стійкість (В. П. Жуков, Л. І. Ройзензон, Л. А. Юрчук); еквівалентність слову

(В.Л. Архангельський, Б.О. Ларін); метафоричність (О. М. Бабкін, О.В. Кунін); нарізнооформленість (Л. Г. Авксентьєв, О. І. Молотков); наявність не менше двох повнозначних слів (М. Т. Демський); ідіоматичність (Б. О. Плотников, О. І. Смирницький); експресивність (В. М. Мокієнко, В. Д. Ужченко); дослівну неперекладність іншою мовою (Л. А. Булаховський, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров); функціонально-семантичну комплікативність (С.Г. Гаврін); особливість, специфічність фразеологічного значення (В.П. Жуков, П.О. Редін); акцентологічність (В. Л. Архангельський, М.М. Шанський); надслівне лексичне значення (О. І. Молотков, О. С. Юрченко) тощо.

Крім того, Д.О. Добровольський наголошує на вияві структурно-типологічної закономірності й ступеня регулярності фразеологічної системи. Л.М.Пелепейченко пропонує зважати на такі ознаки, як: ступінь цілісності значення та відтворюваності, ступінь ідіоматичності й семантичного поширення компонентів ФО та образності, своєрідність денотативно-сигніфікативного макрокомпонента фразеологізму, що визначає тип стійкого сполучення слів.

На думку Я. А. Барана, «усунути всі розбіжності стосовно обсягу фразеології, можуть допомогти об'єктивні лінгвістичні критерії визначення фразеологізму: 1) з'ясування сполуки-словосполучення чи речення як віртуальних знаків мови; 2) зрушення в семантиці внаслідок переосмислення компонентів стійких словосполучень чи речень; 3) функціональне призначення фразеологізмів». До зазначених ознак Я.А. Баран додає ще п'ять, які відрізняють фразеологізми від інших стійких словосполучень, а саме: 1) процес утворення; 2) співвідношення між формою й змістом; 3) семантичну структуру; 4) сферу функціонування; 5) належність до системи/підсистеми [2, с. 5].

Б. О. Плотников запропонував використовувати й такі внутрішньомовні ознаки, як наявність у сполученні некротизмів; граматичну категорійність (сполучення виконують у висловлюванні роль одного члена речення); немотивованість значення (втрата внутрішньої форми); незмінність граматичної форми; синтаксичну немодельованість сполучення; відсутність варіантності; неможливість уставити в словосполучення новий компонент; неможливість трансформацій [7, с. 84].

Слушно щодо названих критеріїв зауважує В. М. Мокієнко: чим менше враховано ознак при виділенні фразеологічних зворотів (ФЗ), тим ширшими виявляються межі фразеології [6, с. 4-6].

На думку автора статті, найбільш прийнятними для виділення фразеологізмів можна вважати такі критерії, як: відносна стійкість компонентного складу, відносна семантична цілісність, відтворюваність у мовленні носіями мови, образність, ідіоматичність (різного ступеня).

Хоч вирішальним чинником засвоєння ФО носіями мови є переважно образність фразеологізму, що відповідає потребі урізноманітнити мову засобами номінації, надати їй експресивно-оцінної спрямованості, проте первинною ознакою фразеологізації вважаємо цілісність семантики сполук та сталість компонентного складу, що відрізняють лексему від фраземи. Усі типи сталих сполучень характеризуються різним ступенем сталості і залежать від семантичного віддалення компонента ФЗ від відповідного слова у вільному словосполученні.

Семантична цілісність сталого сполучення зумовлюється його фразеологічним значенням, яке закріплюється за всім компонентним складом одиниці й виникає через повне або часткове переосмислення,

деактуалізацію компонентів. Слова-компоненти прототипу словосполучення не перетворюються повністю на неслівні утворення. Вони так або інакше беруть участь у формуванні цілісного значення фразеологізму. Семантичне перетворення компонентів, їх деактуалізація викликана найчастіше метафоричним переосмисленням вільного словосполучення – об'єкта метафоризації. Метафоризації підлягають як слова, так і словосполучення. При цьому виникають якісно різні явища: при метафоризації слова виникає переносне значення, при метафоризації вільного сполучення – фразеологізм. Лексичні значення слів-компонентів і цілісне значення сталого сполучення перебувають у оберненій пропорційності: чим більше послаблення лексичного значення слів-компонентів, тим ціліснішим є значення ФО, яке не розподіляється між її компонентами. Тому вважаємо, що семантична цілісність ФО є не абсолютною, а відносною.

Фразеологічні сполучення (ФС) відрізняються, з одного боку, від вільних сполучень слів, а з іншого – від окремих слів. Основною особливістю сталого сполучення слів, що відрізняє його від вільного сполучення слів, хоча й зближує його зі словом, є відтворюваність у мовленні як готових цілісних одиниць та відносна постійність компонентного складу. На відміну від вільних синтаксичних словосполучень, сталі сполучення слів існують як цілісні за своїм значенням і стійкі у своєму функціонуванні й будові утворення. Вони мають власне значення, складаються завжди з тих самих компонентів і мають непрозору структуру. О. Єсперсен у своїх працях підкреслював, що вільні вирази щоразу створюються в мовленні за певним зразком, а стійкі словесні групи на певному етапі мови не створюються заново, а відтворюються як готові цілісні одиниці. Однак попри відносну

постійність компонентного складу й структури фразеологізмів, вони допускають формальну і семантичну варіативність, яка є результатом заміни одного компонента іншим, що зумовлює вживання і поступову фразеологізацію словосполучень. Їх кваліфікують як явище варіантності на основі заміни компонентів [5, с. 168-170; 9, с. 68].

Під образністю, як однією зі специфічних ознак фразеологічності, розуміємо різний ступінь експресивності. Створений на базі слова образ базується або на наочних уявленнях, або на асоціативних зв'язках і відображає певні ознаки реалії, об'єктивно властиві їй, або ознаки, які приписуються їй соціокультурною спільнотою. Ступінь образності залежить від логічності ознаки, яка стала підґрунтям для його виникнення.

Іншою важливою ознакою, яка дозволяє диференціювати ФЗ і виділяти їх типи, є ідіоматичність. Під ідіоматичністю розуміємо ступінь вивідності значення ФО зі значень слів-компонентів. «Суттєвим показником ідіоматичності фразеологізму, – як зазначає В. П. Жуков, – слід визнати їх здатність протиставлятися/не протиставлятися вільним сполученням еквівалентного складу» [5, с. 107]. Ідіоми не стільки описують навколишній світ, скільки інтерпретують його, виражаючи суб'єктивне і, переважно, емоційне ставлення носія мови до дійсності.

На думку І. О. Голубовської, для фразеологічних зворотів характерні два види ідіоматичності: внутрішньомовна і міжмовна. Перша виявляється в неможливості виділення значення фразеологізму з прямих значень його лексичних елементів і значення синтаксичної конструкції, яка його оформлює. Друга полягає в неможливості буквального перекладу фразеологізму іншою мовою [4, с. 99].

Питання про ступінь ідіоматичності пов'язане із з'ясуванням її співвіднесеності зі словом. Ідіоматичність, як і відтворюваність, виступає

ознакою, що об'єднує ФЗ і слово. Однак при цьому ідіоматичність ФО докорінно відрізняється від ідіоматичності слова. Ступінь ідіоматичності слова цілком залежить від участі морфем у творенні його лексичного значення. Що ж до ідіоматичності сталого сполучення, то вона зумовлена характером мотиваційних відношень між похідним словосполученням (ФО) і мотиватором (вільним словосполученням). Посередником при цьому виступає внутрішня форма (образ), яка й обумовлює розвиток семантики сталого сполучення, але не є засобом виявлення ступеня ідіоматичності фразеологічного значення [10, с. 20]. Чим більшою є роль внутрішньої форми у формуванні фразеологічного значення, тим меншим є ступінь ідіоматичності семантики фразеологічних одиниць.

Дискусійним сьогодні є питання щодо віднесеності лексичних одиниць до фразеологічного фонду мови. Автор статті обстоює широкий підхід до об'єкта вивчення фразеології, що передбачає включення до фразеологічної системи, крім власне фразеологізмів, також афоризмів, перифраз, компаративних сполучень, складених термінів.

Перифрази відносимо до фразеологізмів, оскільки вони є описовими вторинними назвами предметів, що визначають їх суттєві особливості. Мовні функції перифраз різноманітні, що зумовлено їхніми значними емоційно-експресивними можливостями. Ці можливості тісно пов'язані з їх оцінною функцією та функцією заміщення, що допомагають уникнути повторення слів.

Компаративні сполучення становлять самостійну групу відтворюваних одиниць мови, суміжну з власне фразеологічною. Порівняльні звороти у результаті тривалого вживання переходять від мовлення до мови і утворюють особливий розряд у системі стійких зворотів – компаративні фразеологізми. Насичені відтінками експресивно-

емоційного й оцінювального характеру, вони служать важливим засобом комунікації і відбивають особливості психології, звичаїв та побуту народу, його культури, менталітету.

Із усієї сукупності усталених сполучень слів найбільше суперечок учених викликають термінологічні номени. Основний масив термінологічних сполучень слів відрізняється від інших типів фразеологічних одиниць. Тому природно, зважаючи на їх специфіку, у працях із фразеології їх переважно дослідники обходять своєю увагою.

Підтвердженням особливого статусу складених термінів як фразеологізмів є те, що вони являють собою еквівалентні слову атрибутивно-субстантивні сполуки, нерозкладні за структурою, з визначеним компонентним складом, цілісні за своїм значенням і відтворюються у мові як готові словесні комплекси, закріплені за певним поняттям у термінологічній системі мови, номінуючи певний вид, групу чи індивід у науковій номенклатурі.

Щодо належності складених термінів до фразеологічної системи мови у науковій літературі співіснує кілька поглядів. Одні мовознавці категорично заперечують доцільність і закономірність розгляду термінологічних словосполучень як фразеологічних (О. І. Молотков, М. Т. Тагієв), інші – до фразеологічної системи відносять складені терміни, але з суттєвими обмеженнями (С. І. Ожегов, Б. О. Ларін). Ще інші розглядають їх у складі фразеологічної системи мови як особливі стійкі сполучення слів (В. В. Виноградов, О. С. Ахманова, О. М. Бабкін, С. Г. Гаврін та інші вчені). В. В. Виноградов зазначав: «Окремо повинні бути розглянуті цілісні словесні групи, що є термінами, тобто виступають у функції найменування. Пряме, логічно виправдане віднесення терміна до позначуваного ним предмета чи поняття створює нерозривність фразової

структури, робить відповідну словесну групу еквівалентом слова» [3, с. 73]. Підкреслюючи ознаку цільності номінації, О.С. Ахманова також вважає усі складені терміни і найменування органічною частиною фразеології [1, с. 168-170]. До фразеологічних фондів мови зараховує термінологічні сполучення і сучасна лексикографічна практика, подаючи їх разом із іншими ФО або як конотативні значення багатозначної лексеми (слова).

Щодо запропонованих автором основних критеріїв виділення фразеологізму та меж фразеологічного масиву української мови можна полемізувати, але неспростовним залишається одне: для вирішення проблеми головну увагу слід зосереджувати на з'ясуванні внутрішньої форми фраземи на шляху появи у її компонентів номінативної факультативності або стилістичної відзначеності уживання до аналогічних фразеологічних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской фразеологии. – М.: - Учпедгиз, 1957. – 319 с.
2. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. – Дис. ... докт. філологічних наук: 10.02.15; – Захищена 05.10.1999; Затв. 27.06.2000. – Івано-Франківськ, 1999. – 391 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
4. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
5. Жуков В.П. Русская фразеология: Учебное пособие для филологических специальностей вузов. – М.: Высшая школа, 1986. – 310 с.

6. Мокиєнко В.М. Славянська фразеологія: Учебне посібник. – М.: Вища школа, 1989. – 287 с.
7. Плотников Б.А. Основи семасиології. – Минск: Вышэйшая школа, 1984. – 223 с.
8. Селіванова О.Л. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 715 с.
9. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
10. Щербакова Н.В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні: Дис. ... кандидата філологічних наук: 10.02.01; – Захищена 15.01.2003; Затвержд. 21.05.2003. – Харків, 2003. – 195 с.

SUMMARY

The author in the article investigates phraseological units as marks of secondary indirect nomination, makes an attempt to consider disputing problem concerning the boundaries of phraseological massive and points out basic criteria of phraseological units. As a result of this analysis main features of set expressions are revealed, general understanding of phraseological system of the Ukrainian language is determined.

Олена Ситникова

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ГНЕЗДО С ВЕРШИНОЙ ЕСТЬ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА

В даній статті подано огляд основних рис словотвірного гнізда з вершиною «істи» на сучасному етапі розвитку мови. На основі останніх розробок лінгвістів:

- вирішується проблема типів мотивації в словотвірному гнізді, вказано, яким чином похідні гнізда пов'язані зі своїми твірними, яке місце кожне з них займає у шкалі мотивації, як мотиваційні зв'язки між одиницями гнізда відображаються в їх словникових тлумаченнях;

- аналізуються типи полісемії багатозначних слів гнізда;

- досліджуване словотвірне гніздо характеризується як багатомірна структура, яка складається зі словотвірних ланцюжків і словотвірних парадигм, які